

Марија ЈЕФТИМИЈЕВИЋ-МИХАЈЛОВИЋ*

МАЈКА КАО ВЕЛИКИ ДЕМИЈУРГ
И/ИЛИ АРХЕТИП СТРАДАЊА
(Деградација породичних односа у роману
Дечак из Ласџиве Петра Сарића)

Апстракт: Примењеним психоаналитичким поступком, у раду се испитују комплексни односи *Мајке* и *Сина* у Сарићевом роману *Дечак из Ласџиве* (1986), који су додатно усложњени инцестуозним поријеклом предака. Мајка је вишедимензионалан лик; она је архетип страдања, Велика Богиња, али и жена-демон. Ипак, у кључним животним тренуцима, у њој побеђује *рацио*, примарна потреба да очува потомство, због чега ће се поистовјетити са архетипским мајкама страдалницама.

Кључне ријечи: Мајка, Син, жена, богиња, архетипско, инцест

Књижевно стваралаштво Петра Сарића, романописца, приповједача, публицисте, који и данас живи и ствара на косовскометохијским просторима, у Штрпцу, широј књижевној јавности у националним и регионалним оквирима постао је познат тек пошто је за роман *Сара* награђен Наградом „Меша Селимовић” 2009. године. Прије *Саре* Сарић је објавио романе *Велики ахавски џири*, *Суџра стџиже Госџодар*, *Дечак из Ласџиве*, *Пеџруша* и *Милуша*, *Сџрах од свеџлосџи*, а 2012. године је из штампе изашао и роман *Миџрова Америка*, за који је награђен „Просветином” наградом. Такође, аутор је и неколико збирки пјесама. Сарић се сматра зачетником мо-

* Мр Марија Јефтимијевић-Михајловић, Институт за српску културу — Приштина / Лепосавић

дерног романа на Косову и Метохији, како формом тако и садржином, бавећи се проблемима савременог човјека и феноменима савременог друштва.

Петра Сарића су од самог почетка заокупљала питања постанка, смисла човјековог постојања на земљи, питања морала, слободе и коначности свега. Креативни нуклеус Сарићевог ставаралаштва везан је за *йочейџак* (архетипско, митско, легендарно, стварање свијета, Библију, рођење, дјетињство) (Јефтимјевић-Михајловић, 2011). На то је и сам указао у једном интервјуу:

„Без почетка, без његовог заметка, не отвара се ни мисао. Ни Земља, ни Небо, ни Светлост, ни Тама. Почетку претходи почетак кога, некад дуже, некад краће, нисмо свесни. Тај почетак, касније, прелази у најобичније догађаје које се хиљадама година понавља. Тако је, на пример, с нашим настанком, рођењем. Тек с њим разлике, једна за другом, излазе на видело. И ми, што се разлике множе, све више личимо на себе.”

Овим реченицама Сарић је експлицитно изразио примарну везаност за јунговски схваћено колективно несвјесно, архетипско, али и за Елиотов поредак и традицију, у коју се несвјесно уклапамо. Међутим, оно што из овог цитата не можемо закључити, а на чему се инсистира у највећем броју романа, јесте фројдовски схваћена хипотеза о улози сексуалности у људском животу и њихова манифестација у породичним односима. Уопште гледано, Сарић је знатан дио свог опуса посветио човјеку као биолошком и мислећем бићу, али и његовим положајима и односима унутар заједнице какве су породица, друштво, и то и у синхроној и у дијахроној перспективи.

Невелики роман *Дечак из Ласџиве* (1986), којим се бавим у овом раду, није био у фокусу досадашње књижевне критике. Маргинализовање и заобилажење овог књижевног дјела можемо правдати чињеницом да се нерадо говори о ономе што се граничи, а некада и коси са основним етичким принципима и нормама породичних и друштвених односа, нарочито уколико је ријеч о универзалној табу теми какав је инцест. Специфичност овог романа садржана је, између осталог, и у томе што носиоце драме чине два јунака — Мајка и Син, чији је комплексан однос приближио ово књижевно остварење граничним темама литературе — проблему постојања и/или

непостојања инцеста. Непристајање на живот по концепту подразумијеваних друштвених норми и посљедице такве одлуке утицале су на деградацију односа главних ликова и њиховно морално и физичко пострадање.

Радња романа *Дечак из Ластиве* догађа се крајем Другог свјетског рата и смјештена је у мало црногорско село — Ластву, која има свега два становника — Мајку и Сина. Ови убоги *Лашићани* („они нису људи, само обличјем личе на нас“), оптерећени су вјековним проклетством своје лозе. Њихови преци учинили су страшан злочин убивши мајсторе који су градили цркву. Због тога су морали да бјеже, али је у селу остала једна трудна жена која је била на порођају. Рођењем њеног сина (зачетог инцестом) започиње уклета лоза Којадиновића, која је послије много вјекова спала на Мајку и Сина (о поријеклу Којадиновића говори се у неким ранијим романима). Ластва је постала уклету универзум, *шамни вилајет*, у којој *човјек* не залази јер се боји божије клетве. Промјена настаје онда када Мајка покушава да Сина изведе из Ластве у свијет, али он послије вишегодишњег школовања у Никшићу, *разочаран у свети* и у *човека*, бјежи назад у Ластву, Мајци, својој уклетој крви и својим коријенима.

Иако невелик обимом, овај роман отвара низ комплексних питања попут ових: Које су границе људске слободе? Може ли човјек поћи од нулте тачке, раскрстивши са традицијом, коријенима, породицом, генетским предиспозицијама? Да ли је свијет без етике свијет без Бога? Будући да је роман заснован на психолошкој, социјалној и филозофској утемељености, неопходно је одговорити на питање: у којој мјери кореспондира са елементима психологије, религије и социологије? Овако конципирано истраживање једног књижевног дјела захтијевало би темељан мултидисциплинаран приступ и врсно познавање поменутих научних дисциплина. Зато ћу се у свом излагању ограничити на изучавање оних аспеката дјела који су у интеракцији са психологијом, тачније оних аспеката који омогућавају тумачење у психолошком кључу. Поменимо само да се о вези књижевности и психологије више пута расправљало у теорији књижевности али и другим научним дисциплинама (једно поглавље чувене *Теорије књижевности* Ворена и Велека носи наслов „Књижевност и психологија“, потом *Психологија књижевности* Лава Виготског, „О односима аналитичке психологије према песничком уметничком делу“ К. Г. Јунга, расправе Николаја Бе-

рђајева, а код нас су се односом књижевности и психологије бавили Никола Милошевић, Владета Јеротић, Жарко Требјешанин, Зоран Глушчевић и други) (Р. Велек, О. Ворен, 1974).¹ Нас се у овом случају тиче само изучавање „психолошких типова и закона” у проучавању књижевног дјела, у овом случају романа *Дечак из Ластиве*, гдје је осим интерпретативно-аналитичког незаобилазан психоаналитички приступ.

Тежиште драме у овом роману налази се у демаскирању односа у једној патријархалној породичној заједници, која у својој основи нема здраво, морално нити друштвено прихватљиво утемељење. Један изразити хронотоп — *кућа*, просторни је оквир драме у којој се разрјешавају комплексни породични односи између Мајке и Сина, додатно усложњени инцестуозним поријеклом предака. Мајка и Син су сложене људске јединке чији су индивидуални крахови највећим дијелом условљени наслијеђеним обрасцем понашања, који затим доводе до колективне трагедије — нестанка породице. Персонализованом психолошком нарацијом (монологом, испрекиданим дијалогом, замишљеним дијалогом, причањем у сну), писац је читаоца увео у свијет мрачних тајни једне породичне заједнице чије су импликације далекосежне. Писац апострофира значење ријечи Мајка и Син, тако што их пише великим почетним словом.

У студији „Страх од жене као психопатолошки и митски знак”, у књизи *Човек и његов идентитет*, Владета Јеротић пише да је женину улогу и положај у свијету, на архетипски начин одредила чињеница да је жена та која рађа, доноси нови живот и самим тим представља извор плодности. С друге стране, људско одојче, као најне-

¹ У поменутом одјелку Рене Велек и Остин Ворен говоре о *психологији књижевности* као категорији под којом подразумијевају: 1) Психолошко проучавање писца, као типа и као појединца — природом књижевног генија; 2) Проучавање стваралачког процеса које обухвата проучавање читавог низа ствари од несвесних извора једног књижевног дјела, до оних посљедњих ревизија које код неких писаца представљају најбитнији стваралачки дио целине; 3) Проучавање психолошких типова и закона које налазимо у књижевним дјелима — може послужити за тумачење самих књижевних дјела, међутим, психолошка вјеродостојност сама по себи не чини једно дјело бољим; представља умјетничку вриједност једино ако увећава кохерентност и сложеност дјела; 4) Дјеловање књижевности на читаоце — психологија публике. Конкретно се књижевности тиче само трећа одредница; прве двије представљају пододјелке психологије умјетности, а четврта је везана за књижевност и друштво.

моћније биће у природи, неумитним везама упућено је на потпуно зависност од мајке која треба да представља извор осјећања сигурности, заштите и љубави. Ове чињенице утицале су на то да мајка постане божанство које су обожавали сви стари народи. Матријархат је, између осталог, могао настати и као природна посљедица обожавања жене као бића које рађа (Јеротић, 2003).

У митологијама многих народа свијета јавља се велика мајка, мајка богова и свега што живи. Симбол велике мајке има посебно значење у архаичном мишљењу и представља основу за Јунгову теорију архетипова. Код неких народа позната су три аспекта Велике Божиње: света невјеста, жена мајка и краљица подземља, тј. вјештица (Станчић, 2011). Трострука богиња је истовремено персонификација примитивне жене која се испољава у два вида: као жена стваралац и жена уништитељ (вечити антиподи попут Ероса и Танатоса) (Станчић, 2011). Највећа мајка хришћанства јесте Исусова мајка, Богородица. У многим земљама свијета мајке се славе на Мајчин дан, док је у Србији за њих везан свјетовно-религиозни празник Матернице који се слави двије недјеље прије Божића. У хришћанству се Дјевица Марија слави као Мајка Божија. За мајку су везане народне пословице попут ове: „Оног дана кад мајка умре, почиње старост”. „О небу и мајци никада не говоримо довољно добро”. Индијска пословица каже: „Мајка је божанство, а отац богатство дома”. Или: „Мајчина клетва је молитва”.

Мајка је централни мотив многих великих књижевних остварења домаће и свјетске литературе. Сјетимо се само наше народне књижевности: Хасанагинице, Гојковице из пјесме „Зидање Скадра”, и највеће страдалнице — мајке девет Југовића.²

У Сарићевом роману Мајка је вишедимензионалан лик; она је архетип страдања, Велика Божиња, али и жена-демон. Мајка обухвата све димензије значења — од јунговски схваћеног архетипа мајке који у извјесном смислу опонира Фројдовим индивидуалним „комплексима”, потиснутим у подсвијест, до митолошке божиње Мајке. Најважнији митолошки архетип или архетипска митологема (поред архетипа „дјеце”, „сјенке”, „анимуса” („аниме”), „мудрог старца”

² Великој мајци Југовића Милош Ђурић је посветио обимну студију *Смрти мајке Југовића — књижевно-филозофска студија*, Загреб, 1918.

(„мудре старице”) за Јунга је „мајка” (Мелетински, 2011). Она изражава „вечну и бесмртну несвесну стихију”³.

Сарићев роман нас у извјесном смислу враћа у вријеме матријархата, јер је жена, а прије ње њена мајка, и мајка њене мајке, била та која је задужена за продужетак лозе. Мушкарац је неписаним правилом Лаштвана на маргинама породичних односа: он је најчешће случајно изабран припадник мушког рода (изван Ластве), чији је основни и једини задатак да Ластви обезбиди потомка. Из овако конципираног уређења произилазе психолошке и социјалне претпоставке супротне очекивањима друштва и свијета. Ослобађањем људске мисли од традиционалних и религиозних оквира отварају се невјероватне границе слободе из којих проистичу различити начини виђења свијета и интеракције са њим. Сљедствено томе, Сарићеви јунаци су атипични ликови у атипичној заједници, који су у перспективи свијета жигосани као друштвени отпад. За Ластву се говорило да је „жива рана усред Бањана!” (Сарић, 1990). „За рану на људском тијелу има сто мелема, за ову на земљи ни једног!” (Сарић, 1990). Томе највећим дијелом доприноси историја настанка овог кршевитог, скоро митског мјеста, чији становници у себи носе знак „нечисте крви”. Али томе доприноси и позиција Мајке као утемељивача и носиоца породичне лозе, чији је утицај на Сина неприкосновен. Она је велика заштитница и тамна сјенка штићенички повијена над својим потомком. Она обликује дјечакову перспективу поимања свијета као велике јаме безданице, као извора свеколиког зла, чији је становник *Човјек*. Овдје је јасно успостављена диференцијација између *Свети*а и *Ластве*, између *људи* и *Лаштвана*: „они само обличјем личе на нас и више ничим!” „Ластва има тебе и мене, не дој се! Нас двоје смо *њени људи*!” (Сарић, 1990).

Будући да је од рођења упућен једино на Мајку, створитељку и хранитељку, Син (безимени, који тек касније у годинама проведеним у школи добија име Тугомир) развија у свему специфичан од-

³ „Дјеца” симболизују начело буђења индивидуалне свести из стихије колективно-несвјесног (али и везу са исконски несвјесном неиздиференцираношћу, а такође „антиципацију” смрти и новог рођења). „Сјенка” је несвјесни дио личности који остаје с оне стране прага свијести, а који може изгледати и као демонски двојник. „Анима” за мушкарце и „анимус” за жене оличава несвјесно начело личности, изражено сликом супротног пола, а „мудри старац” („старица”) — највишу духовну синтезу, која у старости усклађује свјесну и несвјесну сферу душе (Ј. Мелетински, *нав. дело*, стр. 7).

нос са мајком. У поменутој Јеротићевој студији каже се да постоји још један значајан фактор који чини жену и мајку, колико неопходном и незамјенљивом у развоју дјетета, толико и опасном за овај развој. У важним тренуцима развоја, када дијете почиње у себи да развија своје Ја, дакле, почиње развој његове индивидуалности, нека тамна, инертна, инстинктивна конзервативност мајке покушава да задржи овај развој даљим инсистирањем на „екстраутериној ембрионалној вези” са њом (Јеротић, 2003). Из овога се рађа страх од мајке и њене превелике потребе за заштитом. Јеротић наводи примјере бајки у којима се женско биће често појављује као змај кога херој мора да убије да би освојио принцезу, која није ништа друго него његово право Ја, његова самосталност и индивидуалност. Представа жене као вјештице која гута дјецу, као у Ивици и Марици, има истовјетно значење (Јеротић, 2003).

Сарићева јунакиња има исти пренаглашен заштитнички инстинкт очувања потомства од опасности свијета, из које ће се потом родити дјечакова жеља за Мајком као сексуалним објектом, тј. Едипов комплекс. У стручној терминологији, Едипов комплекс је поистовјећивање са истополним родитељем. То, другим ријечима, значи љубав према једном родитељу, а антагонизам према другом. Фројд је у њему видио отворен израз инфантилне еротике, која је усмјерена на мајку и побуђује љубомору на оца. У роману који је предмет овог истраживања отац дјетета (Сина), непознати Билећанин — Турчин, чија је улога у историји Ластве била да обезбиди продужетак врсте, појављује се само у Мајчиним реминисценцијама. Међутим, сјећање на њега везано је за његово завјештање да дјечак, када за то дође вријеме, мора изаћи из Ластве и кренути у школу, у *Свеи*. Јер „Ластву мора да побједи човјек!” Управо се у чињеници да је отац инсистирао на великој промјени, могу тражити разлози дјечаковог отпора према *Свеи*у и његовог повратка у Ластву. Са израженим цртама Едиповог комплекса, Син је гајио отворено непријатељство према оцу којег никада није ни упознао.

Коријене овог комплексног односа Мајке и Сина у Сарићевом роману можемо пронаћи и у њиховим генетским предиспозицијама, будући да њихов предак има инцестуозно поријекло. Та „непозната болест”, како је писац назива, нападала је дјечака још када је имао пет година. Тада га је „сналазило зло, нападало га, узимало му живот” (Сарић, 1990). У тим тренуцима је дозивао Мајку да га спасе „из чељусти зла”. То је у сагласности са Јеротићевом тврдњом

да су „све менталне болести производ породичне историје”, а да се „душевно оболели истура као жртвени јарац, као носилац свеколиког зла родитеља” (Јеротић, 2003). Дечак се, иако ученик четвртог разреда гимназије из које је подјегао, јер школа симболизује *Свети*, а ученици — *Љуге*, показује у извјесном смислу као неотенична јединка (Лопичић, 2002), чија полна зрелост није истовремено праћена психичком зрелошћу.⁴ Његова потреба да буде са женом (пријатељицом Маријом из Никшића), довешће га до спознаје себе као мушкарца који није изашао из сјенке велике мајке. Напротив, близина жене подстаћи ће у њему жељу његових предака: „Ноћас је у нашој кући *Лашиванско іробље?!*” (Сарић, 1990).

Међутим, синовљев повратак у Ластву, кући, Мајци, пробудиће у њој примарну потребу да потомка „спаси зла”, али не на очекивани начин — тјелесним сједињењем. Напротив, сазнање да Сина није успјела да *начини Човеком*, да у њему лично победи *породично*, а *стварност* — *фикцију*, упркос свему, трагична је основа њеног осјећаја пораза и неуспјеха, који ће изазвати њену смрт. Тиме се потврђује мишљење неких естетичара да се, ма колико парадоксално звучало, суштина мајке, материнство, управо најчешће потврђује страдањем (Шутић, 2009). „У страдању се често потврђује човечност страдалника зато што су све његове духовне, душевне и физичке моћи стављене на пробу и зато што треба дати коначан одговор на питање о смислу сопственог постојања” (Шутић, 2009). Будући да не успијева у свом примарном родитељском задатку, Сарићева јунакиња постаје *човек у смрти*, а не *нечовек у животи*, попут великих античких јунака трагедије и наше народне поезије.

С друге стране, Син изазива своју смрт, несрећан је, не успијева да се избори са предачком крвљу, чиме се затире породична лоза.

Сарићеви јунаци се, на психоаналитичком фону, фројдовски речено, налазе у агонијском простору између *сујереја* (идеала у социјалном, друштвеном смислу) и *ида* (који симболизује кривицу и жеље). Односно, у њима се води борба између Ероса или задовољства као животног инстинкта, и Танатоса као принципа смрти. Немогућност остваривања хармоничног односа међу њима довешће до

⁴ Неотенија је специфичан ток индивидуалног развоја неких животиња, при чему се не достиже ступањ одраслог облика већ се развој зауставља на ступњу ларве: значајно је да се полна зрелост ипак постиже, тј. способност за даље размножавање врсте.

страдања. Ако пођемо од тога да је централни архетипски образац страдања — мајка (Шутић, 2009), видјећемо да и Сарићева јунакиња, независно од дијаметрално супротно постављених основних друштвених и породичних принципа, такође страдалница. Упркос разликама у религиозном, социјалном, психолошком и егзистенцијалном контексту, она у себи обједињује све детерминанте архетипске мајке, јер се широк дијапазон свих њених животних манифестација може сажети у једну једину ријеч — страдање.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Велек, Рене — Ворен, Остин (1974). *Теорија књижевности*. Београд: Нолит.
- [2] Ђурић, Милош (1918). *Смрт мајке Јујовића — књижевно-филозофска студија*. Загреб.
- [3] Јеротић, Владета (2003). *Човек и његов идентитет*. Београд: Бесједа.
- [4] Јеротић, Владета (1991). *Мистичка стања, визије и болести*, Горњи Милановац: „Дечје новине”.
- [5] Јефтимијевић-Михајловић, Марија (2011). „Мудрост, лепота и хармонија (о заснованости естетичког тумачења *Саре* Петра Сарића)”. *Баштина*, свеска 32, Институт за српску културу — Приштина, Лепосавић: 101–118.
- [6] Јунг, К. Г. (1978), *Психолошке расправе*. С немачког превео Томислав Бекић, Матица српска, Нови Сад.
- [7] Лопичић, Весна (2002). *Пад у културу*. Ниш: Просвета.
- [8] Мелетински, Јелеазар (2011). *О књижевним архетиповима*. Превела с руског Радмила Мечанин, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад.
- [9] Сарић, Петар (1990). *Дечак из Ластве*. Београд — Никшић — Приштина: Просвета — СКЗ — Универзитетска ријеч — Књижевне новине — Јединство.
- [10] Станчић, Марија (2011). „Станковићева велика богиња”, *Philologia mediana*, Филозофски факултет — Ниш, година III, број 3, Ниш: 141–150.
- [11] Требјешанин, Жарко (1986). „Психоаналитички метод у истраживању књижевности: могућности и границе”, *Психологија*, часопис Савеза друштава психолога Србије, 1–2: 172–184.
- [12] Шутић, Милослав (2009). „Мајка: мала естетика страдања и патњи”, у књизи *Подрхтавање смисла*, Службени гласник, Београд: 187–193.
- [13] Шутић, Милослав (2001). *Одбрана леје душе*. Нова Пазова: Бонарт.

Marija JEFTIMIJEVIĆ-MIHAILOVIĆ

MOTHER AS GREAT DEMIURGE AND/OR ARCHETYPE OF DISTRESS

(Degradation of familiar relationships in the novel

The Boy from Lastva of Petar Sarić)

Summary

The short novel *The Boy from Lastva* (1986), whose author Petar Sarić became known in wider national and regional context after having received literary award „Meša Selimović” for the novel *Sara* in 2009, is problematizing some basic issues of existentialistic philosophy (nonsense of the existence, absurdity and Sisyphean struggle of man, atheism, fear of finality, responsibility for own procedures, and the issue of freedom). The specificity of this novel is contained, among other things, in the fact the two heroes are drama holders — Mother and Son, whose complex relationship approached this literary achievement to border themes of literature — the problem of (non)existence of incest. Non-acceptance of living as per the impact on the degradation of main characters relationships, and their moral and physical distress.

By applied psychoanalytic process, the paper examines the complex relationships of the Mother and the Son, which are additionally complicated by incestuous origin of their ancestors. The Mother is a multi-dimensional character; she is the archetype of the suffering, the Great Goddess, but also a women-demon. However, in key moments in life, ratio wins in her, and the primary need to preserve her children, which will identify her with the archetypal mothers sufferers. In spite of the differences in religious, social, psychological and existential context, in her character all the determinants of an archetypal mother are united, because a wide range of all her manifestations of life can be summed up in only one word — suffering.

Key words: Petar Sarić, *The Boy from Lastva*, Mother, Son, familiar relationships, archetype of distress, incest, moral, socially accepted